

UDK 94:305-055.2(049.3)

Primljeno: 31. 03. 2019.

Stručni rad

Professional paper

Azra Kulenović

O ŽENSKOM PITANJU U PROŠLOSTI NA KORIST RAZUMIJEVANJA SADAŠNJOSTI

Adnan Jahić, *Muslimansko žensko pitanje u Bosni i Hercegovini (1908-1950.)*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju – Naučnoistraživački institut Ibn Sina – Gradski ured za obrazovanje, kulturu i sport Grada Zagreba, Sarajevo-Zagreb, 2017.

Jedan muslimanski mislilac sklanjanje žene sa društvene i intelektualne pozornice islamske povijesti protumačio je kao zaštitničku reakciju na velike katastrofe koje su zadesile islamsku civilizaciju. Prisutnost žene u društvenom i intelektualnom životu muslimana na području Levanta, Egipta i Hidžaza, o čemu nam svjedoče bibliografski rječnici (*tabaqat*) koji su vrijedan izvor za izučavanje tih društva, daleko je izraženija u ranim stoljećima islama pa sve do 16. stoljeća,¹ kada iz nekog razloga jednostavno nestaju skrivene iza "perde". Šta se dogodilo da se tako radikalno promijenila uloga i stav spram polovine ljudskog roda? Bilo da se radi o potrebi da se sačuva žena, sudrug, ono najbliže srcu – porodica, ili da se ona okrivi za novonastale probleme pa samim tim i skloni kao tobožnji uzročnik dekadence, moralne i intelektualne, i letargije koja je zadesila islamsku civilizaciju ili njene dijelove, ne možemo se oteti dojmu da su sva velika previranja i promjene koje su, posebno u posljednjim stoljećima i dekadama, pogađale islamsku civilizaciju, pojedina društva ali i svijet

¹ Za više informacija pogledati: Basim Musallam, „The Ordering of Muslim Societies“, u Francis Robson, ed. *The Cambridge Illustrated History of the Islamic World* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), str. 186-197.

prelazile preko pleća žena, između ostalog i zbog nesposobnosti islamskih učenjaka da se suoče i odogovore na novonastale okolnosti i izazove.

Autor knjige *Muslimansko žensko pitanje u Bosni i Hercegovini* bavi se pitanjima žene muslimanke od perioda aneksije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske, kroz godine rata i velikih prevrata, pa sve do 1950. godine kada je donesen Zakon o zabrani nošenja zara i feredže. Knjiga sadrži dvanaest poglavlja (sa uvodom i zaključkom 504 str.), sa sažetkom na engleskom jeziku i pozamašnom literaturom te kazalom imena (ukupno 552 str.).

U prvom poglavlju DOSTA NEOZBILJNA BROŠURA autor se bavi Dževad-beg Sulejmanpašićevom brošuricom *Muslimansko žensko pitanje – jedan prilog njegovu rješenju* iz 1918. godine koju je Sulejmanpašić napisao kao odgovor na neizvjesnu perspektivu bosanskohercegovačkih muslimana „koji su zanemarili svoj ženski naraštaj i time ugrozili svoj opstanak u Bosni i Hercegovini“ (str. 19). Liberalno Sulejmanpašićevo poimanje islamskih izvora daje objašnjenja njegovih stavova i izvore utjecaja na formiranje istih, „a sve u funkciji glavne argumentacije: da tradicionalni instrumenti zaštite moralnog integriteta muslimanke – *zar i feredža* – nisu postigli željene rezultate i da ih treba zamijeniti vremenu primjerenim oruđem, a to je obrazovna i društvena emancipacija“ (str. 21). Potom se Jahić detaljno bavi reakcijama, uglavnom negativnim, koje su išle do te mjere da se brošura javno spalila u haremu Begove džamije, te analizira šutnju tadašnjeg reisa Džemaludina Čauševića: „Šutnja reisul-uleme Čauševića o sadržaju Sulejmanpašićeve brošure bila je indikativna, ako se imaju u vidu reakcije drugih vjerskih autoriteta, ali i dijela sarajevske čaršije koji je žestoko, bez sluha za toleranciju prema drukčijem mišljenju, odgovorio na pojavu neobične rasprave“ (str. 27). Jahić tvrdi da je odnos prema Sulejmanpašićevoj brošuri bio u najizravnijoj vezi sa tada aktuelnim političkim organiziranjem Bošnjaka te da je brošuricom otvoreno u intelektualnom i društvenom životu Bošnjaka pitanje koje će svoj epilog dobiti tek trideset godina kasnije. (str. 33)

Drugo poglavlje KOJA ŠKOLA TREBA MUSLIMANKI? bavi se vremenom prije Prvog svjetskog rata, odnosno vremenom aneksije i njenim uticajem na generalno stanje školstva sa posebnim osvrtom na učešće žene u obrazovnim ali i drugim društvenim procesima, potom raspravama da li i u kojoj mjeri je potrebna škola muslimanki, posebno se osvrćući na krugove i pojedince koji su se zalagali za obrazovno, društveno i ekonomsko osnaživanje muslimanke. Nažalost, kako zapaža autor, ove inicijative „nisu bile dostatne da bi se razbila konzervativna shvatanja prožeta nebrigom i odsustvom interesa šire zajednice za unapređenjem socijalnog položaja žena, ali su uvidi u posljedice njene neprosvijećenosti i neproaktivnosti

postali vidljivi, u bolnim i zaprepašujućim razmjerima, tek u godinama Prvog svjetskog rata kada je na pleća mnogih majki i supruga pao težak teret opskrbe porodice i nejači na čije nošenje većina njih nije bila ni psihološki ni praktično pripremljena“ (str. 47). Nakon aneksije, a naročito nakon mladoturske revolucije, otvara se šira rasprava o položaju i pravima žena s posebnim zanimanjem za njenu ulogu „u pozitivnim promjenama i prilagodbi Bošnjaka novoj ekonomskoj i kulturnoj stvarnosti“, kada se u javnosti počinju javljati i glasovi žena.

U poglavlju (NE)MORAL NA MARGINI VELIKOG RATA autor se bavi teškim položajem žene u periodu Prvog svjetskog rata, tumačeći njeno ponašanje, sunovrat porodičnih vrijednosti i zloupotrebe interpretacije šerijatskih propisa po pitanjima braka i odnosa prema ženi sa osvтом na pokušaje reisa Džemaludina Čauševića da skine sav teret i odgovornost sa žene ukazujući na ulogu i odgovornost koje i muškarac musliman ima, te pokušavajući da riješi određene probleme opskrbe žena kroz zapošljavanje. Formiranje Kraljevine SHS, kako kaže autor u narednom odjeljku UJEDINJENJE: SUROVA STVARNOST I NOVE INICIJATIVE, nije donijelo bitnije promjene „u odnosu bošnjačkog društva, zatvorenog u tradicionalne premise svoje opstojnosti, prema ženskom pitanju“ (str. 163), iako se javljaju glasovi mlađe generacije i intelektualaca koji žene više ne vežu isključivo za kuću i muža. Uočljiva je i pojava udruženja i ženskih glasova (poput društva „Osvitanje“ u Sarajevu, „Spas“ u Banjaluci i mostarske „Zadruga“) s ciljem osnaživanja žene kroz poticaje u obrazovanju i zapošljavanju, kao i čupanja iz ralja nemorala i prosjačenja u koje su je gurnule teške godine rata. Autor se osvrće i na međustranačka previranja i na rad šerijatskog sudstva, te na njegovu sporu promjenu, kao i probleme s kojima su se nadležna tijela susretala u pokušajima promjene moralne i socijalne realnosti stanovništva u Krajini. Pored navedenog, govori se i o slaboj zdravstvenoj zaštiti žena, neukosti i odbijanju širih masa da se liječe, otporu prema svemu novom smatrajući to suprotnim vjeri, protiv čega se posebno borio reis Čaušević (str. 187). Pritom autor naglašava da je pažnja koja se pridavala položaju i životnim prilikama muslimanki uglavnom bila u „granicama gradskih inicijativa“ (str. 196).

Emancipovanje u Kraljevini SHS vezano je za ženski aktivizam koji je dobio važan poticaj osnivanjem Narodnog ženskog saveza Srba, Hrvata i Slovenaca 1919. godine, mada se muslimanskom ženskom pitanju prilazilo uglavnom kao zasebnom kulturno-socijalnom fenomenu, odvojenom od ostalih aktuelnih problema, a naročito od tokova koji su vodili većoj emancipaciji žene (str. 213). Konzervativno bošnjačko društvo je imalo malo razumijevanja za akcije koje su se ticale političko-društvene emancipacije jugoslavenske žene, a još manje za korake koji su vodili rješavanju

muslimanskog ženskog pitanja. „Pojava Raseme Bisić u zagrebačkoj skupštini jugoslavenskih žena otvorila je novu stranicu u razumijevanju i pristupu muslimanskom ženskom pitanju“. Ona je, kako ističe autor, postala simbol poslijeratnog ženskog pokreta (str. 216). Interesantno je pratiti i promjenu ili prelazak iz stadija u kojem se odvijala anketa organizovana od strane Uleme medžlisa o pitanju mogućnosti školovanja ženske djece uopšte u ženskim školama do prijedloga o sazivanju ankete Uleme medžlisa o, između ostalog, mogućnosti školovanja muslimanki u srednjim mješovitim školama koje pohađaju i muški učenici. U poglavlju o emancipaciji autor se bavi i radom i djelovanjem „Gajreta“ i „Gajretovih“ ženskih pododbora kao i brošurama Mustafe Forte i tekstom Ahmeda Ljubinića, a koji su se ticali navodne „pogubnosti obrazovanja i emancipacije“, odnosno pitanjima „evolutivnog podizanja muslimanske žene“ (str. 237).

Šesto poglavlje *DULISTAN* autor je posvetio istoimenom časopisu za kulturno i socijalno podizanje muslimanke, koji je počeo izlaziti 3. marta 1926. godine. Glavni urednik Ahmed Ljubinić želio je razraditi i ponuditi „srednji put postepenog i sistematskog podizanja ženskinja“ (str. 240), dok se u narednom odjeljku „BAŠKA TURCI, BAŠKA LJUBUŠACI Jahić bavi formiranjem društva „naprednih muslimana“ i časopisom „Reforma“ pokrenutim s ciljem „intelektualne i društvene podrške izjavama reisul-uleme Džemaludina Čauševića, koji je u decembru 1927. šokirao sarajevsku i širu bošnjačku javnost tvrdnjama da islamska vjera ne brani muslimanima da nose šešir i da muslimanka može otkriti lice kako bi se školovala i obavljala druge korisne poslove u društvu i zajednici“ (str. 248), ističući pogubnost tzv. evolutivnog pristupa, smatrajući ga sinonimom za stagnaciju i naglašavajući potrebu za najenergičnijim kidanjem teških okova svoje prošlosti. Jahić se također osvrće i na utjecaj koji su imala dešavanja u Turskoj na stavove pojedinih ljudi, te na odgovore tradicionalista u cijelom nizu rasprava o pokrivanju žene koje su uslijedile.

U prvim godinama treće decenije bošnjačko društvo je „još uvijek patilo od karakterističnih slabosti – pomanjkanja socijalne kohezije i nedovoljne organiziranosti praćeno pomućenim prioritetima i konzervativnim pogledima na realnost novog doba“ stoji u poglavlju TRADICIJA I „SAVREMENI ŽIVOT“. MODA, KORZO I PROSTITUCIJA. „Da li je iza učestale kritike ‘savremenog života’ doista stajala spremnost za suočavanje sa izvorima nemoralnosti i prostitucije“ pita se autor i konstatuje da su u ovom periodu i društvu rasle generacije koje nisu mogle ostati netaknute modnim, kulturnim i umjetničkim strujanjima iz Evrope. Od Berlinskog kongresa do Drugog svjetskog rata bošnjačko društvo prolazilo je kroz sporu ali očiglednu i nezanemarljivu transformaciju od zatvorene zajednice do

„dinamičnog sudionika političkih, socijalnih i prosvjetnih kretanja međuratne Jugoslavije“, a žena je bila pouzdan indikator opsega i karaktera tih promjena (str. 342). Iako je 1931. godine svega 0,16 % muslimanki u pokrajini pohađalo građanske i srednje škole, ovaj se broj postepeno povećavao. Međutim, muslimansko žensko pitanje još nije moglo biti riješeno kako zbog nedostatka materijalne podloge tako i zbog odsustva podrške države i jedinstvene vizije autoriteta u pogledu okvira u kojim bi se emancipacija muslimanke kretala, a koji se nisu ticali samo njene vanjštine i pozicije u društvu, nego i smisla i pravca njene naobrazbe. Do kraja prve jugoslavenske države bošnjačko društvo nije davalo značajniju stimulaciju stručnom usavršavanju muslimanki u svjetovnim naukama, ali, kako navodi autor u poglavlju OD BULE DO DOKTORA nije manjkalo pohvala rijetkima koje su stekle visoka zvanja i koje su se osposobile za važne poslove u javnom životu, poput one iz 1931. kada je u *Novom vremenu* sa zadovoljstvom izviješćeno da je Ševala Zildžić-Iblizović promovirana u čast doktora sveukupne medicine. Prema popisu muslimana u Jugoslaviji sa fakultetskom spremom koji je načinio Husejn Alić, 1939. godine bilo je 19 muslimanki sa fakultetskom diplomom (str. 360).

Položaj žene u braku i mogućnost njene aktivnije uloge u oblikovanju svoje životne i bračne sreće tema je poglavlja IZMEĐU ČETIRI ZIDA: UDAJA I BRAK. Autor se, između ostalog, bavi kritikom zloupotreba u primjeni šerijata po pitanjima sklapanja braka, položaja žene u braku i razvoda navodeći razne primjere i slučajeve iz sudskih zapisa i arhiva, a nezaobilazno je pitanje i mješovitih brakova, te konkubinata.

U posljednja dva poglavlja U VREMENU NASILJA, NEREDA I ISKLJUČIVOSTI (1941-1945) i REVOLUCIJA I EMANCIPACIJA autor se bavi položajem žene i ženskim pitanjem među muslimanima u periodu Drugog svjetskog rata, NDH i periodu formiranja nove Jugoslavije kada na snagu stupa i zakon o zabrani zara i feredže. „Ambivalentan odnos ustaškog pokreta prema položaju i ulozi žena davao je prostora kako konzervativnim tako i progresivnim tendencijama u odnosu bošnjačkog društva prema ženskom pitanju za vrijeme NDH“ (str. 389). U ratnom periodu opet se pridaje pažnja očuvanju morala te golgotama kroz koje su žene prolazile i zločinima četnika i talijanskih vojnika. Dolaskom Ibrahima ef. Riđanovića na čelo Ulema-medžlisa 1943. pojačana je konzervativna linija. Narodnooslobodilačkom pokretu, formiranom u cilju borbe protiv okupatora i preobražaja zemlje, uloga žene je bila, barem deklarativno, od velike važnosti za ostvarenje planova kako ratnih tako i socijalno-političkih. Osnivaju se mjesni, opštinski i gradski odbori žena, a 1942. se osniva i Antifašistički front žena

Jugoslavije, čime je, autor smatra, otvorena nova stranica u historiji žena i ženskog pitanja, uključujući i muslimansko žensko pitanje. Emancipacija je, ne bez otpora i poteškoća, obuhvatila i muslimansko stanovništvo u BiH kroz novi pristup rješavanju muslimanskog ženskog pitanja i afirmacije žene u porodici i drušvu. U postratnoj društvenoj obnovi bh. ženi bila je namijenjena značajna uloga, kako zbog programa promjena u privredi i društvu tako i kontekstu ideološke agende vladajuće partije za koju oslobađanje žene dolazi kao neizbježna posljedica ukidanja klasnog društva. Jahić u posljednjem poglavlju govori o odnosu režima prema najizraslijem dijelu bošnjačkog društva, o ulozi javnih i kulturnih radnika, sekularizaciji sistema, ukidanju šerijatskog sudstva, otimanju vakufske imovine, borbama i previranjima unutar bošnjačkog društva kao i o tome na koji način se sve to odrazilo na položaj muslimanki zaključno sa usvajanjem Zakona o zabrani nošenja zara i feredže 28. septembra 1950. godine.

Kako sam Adnan Jahić u zaključku kaže, iako od velike važnosti za razumijevanje prošlosti, a ja bih dodala i sadašnjosti, do danas pitanje žene nije dobilo mjesto koje zaslužuje u istraživanjima historičara i publicista. Pored toga, činjenica da je i ovu knjigu koja se bavi pitanjem žene muslimanke u Bosni i Hercegovini napisao muškarac govori nam, na neki način, o stanju u kojem se i dalje nalazi naše društvo.

Jezik autora je lagan i prijemčiv, detaljan prikaz tekstova i rasprava kroz časopise, pisma i dopise olakšava posao istraživačima, a za ostalo čitateljstvo zanimljivo su svjedočanstvo svijesti tadašnje uleme, političke elite kao i širih slojeva populacije. Kroz cijeli rad je moguće pratiti način na koji su se rasprave vodile i mijenjale shodno vremenu i prilikama (vrijeme okupacije, mira, rata, različite države). Autor uz svako navođenje imena, naziva časopisa ili udruženja nastoji ukazati na struje kojima su osobe ili institucije naginjale, što čitaocu olakšava razumijevanje ukupnih odnosa.

Nadati se da ćemo u bliskoj budućnosti imati više istraživanja koja se bave pitanjem žene, a koja bi doprinijela boljem razumijevanju uloge i položaja žene u bosanskohercegovačkom društvu.

Adresa autora

Authors' address

Azra Kulenović

Fakultet islamskih nauka u Sarajevu

azra.kulenovic@fin.unsa.ba